

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA GEREDİ HAPİSHANESİ

GEREDİ PRISON IN THE EARLY 20TH CENTURY

Hakan TÜRKKAN*

Geliş Tarihi/Received:04.03.2020

Kabul Tarihi/Accepted:03.06.2020

TÜRKKAN, Hakan, (2020), "XX. Yüzyıl Başlarında Gerede Hapishanesi", Belge Dergisi, C.2, S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2823-2840.

Öz

Suç, insanın var oluşuyla birlikte ortaya çıkan bir olgudur. Ceza ise mekâna, zamana ve anlayışlara göre değişiklik arz etse bile suçun karşılığı olarak daima var olmuştur. Ceza yoluyla gerçekleştirilmek istenenler arasında suçun tekrarının önlenmesi veya suçlunun ıslah edilmesi de yer alır. Ancak cezadan öncelikli olarak suçun veya suçlunun neden olduğu zarar, acı veya kederin karşılığı olması veya onu tazmin etmesi beklenmiştir. Cezanın böyle bir işleve sahip olabilmesi ise ancak kısas ya da bedene acı çektirilmesi türünden uygulamalarla mümkün olmuştur. Bu nedenle sürgün, ağır işlerde çalıştırma, bir uzva veya bedenın tümüne eziyet, bir uzvun kesilmesi ve nihayet idam gibi cezalar hapsin bir ceza aracı haline gelmesinden önce kullanılan cezalandırma araçları olmuştur. Bu bakımdan eski dönemlerdeki hapishane anlayış ve uygulamaları modern zamanlardaki anlayış ve uygulamalardan farklıdır. Eski dönem hapishaneleri hayata veya bedene yönelik cezanın gerçekleştirileceği zamana kadar kullanılan herhangi bir bekleme yeridir. Bu açıdan kişinin kaçması mümkün olmayan herhangi bir yerde tutulması hapis anlamına gelebilmiştir. Yine eski dönemlerde kullanılan zindan ise suçlunun hürriyetinden mahrum edilmesinin yanı sıra bedene yönelik cezanın da gerçekleştirildiği bir ceza yeri olmuştur. Suçluyu hürriyetinden mahrum bırakarak cezalandırmanın ilk örnekleri ise Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Hapsetmek ilerleyen süreçte bir cezalandırma yöntemi olarak yaygınlaşmış hatta diğer ceza araç ve yöntemlerinin yerini almıştır. Hapishanenin tek başına cezalandırma amacıyla kullanılması onun kısas ya da bedene yönelik cezalandırma gibi suçun karşılığı olabilecek bir ceza yöntemi olup olmadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde de hâkim anlayış ve uygulamalara bağlı olarak cezalar XIX. yüzyıla kadar hayata ve bedene yönelik olmuştur. Osmanlı Devleti'nin başta askerî konular olmak üzere pek çok alanda Avrupa'yı takip etmesi hukuk alanında da kendisini göstermiştir. Bundan dolayı Osmanlı ceza anlayışı ve uygulamaları Avrupa'da olduğu şekliyle değişmeye başlamıştır. Yaşanan değişimde Avrupa'nın örnek alınmasının yanı sıra gelişmekte olan insan hakları anlayışı veya bir takım diplomatik zorunlulukların da etkisi vardır. 1858'de Fransız Ceza Kanunu'nun etkisiyle hazırlanmış olan Osmanlı Ceza Kanunu ceza ve infaz konularında Batıya biraz daha yaklaşılması sonucunu doğurmuştur. Bu ve benzeri gelişmeler hapishanelerin Osmanlı Devleti'nde de bir ceza infaz kurumu haline gelmesinde etkili olmuştur. XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti, başta vilayet merkezleri olmak üzere pek çok sancak ve kazada hapishanelerin yaygınlaştırılması için uğraşmıştır. XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise pek çok kaza merkezinde hapishaneler açılmıştır. Ayrıca Erkek hapishanelerinin yanı sıra ihtiyaçta göre kadın hapishaneleri de açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl sonlarında özellikle ekonomik açıdan yaşadığı sorunlar XX. yüzyıl başlarında yaşanan savaşların da etkisiyle artarak devam etmiştir. Bu durum hapishanelere de yansımış kimi zaman hapishanelerin tamir ve bakımları, görevlilerin ücretleri, mahkûmların zaruri ihtiyaçları gibi giderlerin karşılanması zorlaşmıştır. Sözü edilen sıkıntılar istisnaları olsa da Osmanlı hapishanelerinin pek çoğunun fiziki ve sihi açıdan son derece kötü duruma gelmesine yol açmıştır. Çalışmanın konusunu teşkil eden Gerede Hapishanesi de Bolu Sancağına bağlı bir Osmanlı kaza hapishanesi olarak dönemin şartlarından ve özelliklerinden etkilenmiştir. Ekonomik sıkıntılar,

*Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E posta: hakanturkkan@karabuk.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2681-6230>)

görevli bulmakta çekilen zorluklar, hapisane şartlarının insan yaşamına elverişsizliği gibi hususlar Gerede Hapishanesi için de geçerlidir. Bunlara ek olarak merkezden Gerede Hapishanesine verilmek üzere Bolu Sancağına gönderilmiş olan ödeneklerin bekletilmesi, kesintiye uğratılması veya hiç verilmemesi gibi olaylar da mevcut sorunları derinleştirmiştir.

Çalışmanın kaynaklarını T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi kayıtları ile hapisane ve Osmanlı hapisaneleri konusunda mevcut literatür oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, Gerede, Hapishane, Mahkûm.*

Abstract

Crime is a fact that occurs with the existence of man. On the other hand, even though it varies according to place, time and understanding, the punishment has always existed in return for the crime. Among the things to be accomplished through punishment is the prevention of recurrence of the crime or the correction of the offender. However, the punishment was primarily expected to be equivalent to, or compensate for, damage, pain or grief caused by the crime or the criminal. The punishment had this function thanks to retaliation or suffering the body. Therefore, punishments such as exile, heavy labor, torment to a limb or body, cutting a limb, and finally execution are the means of punishment used before prison. Therefore, the understanding and practices of prison in ancient times are different from those of modern times. The old prison is any waiting place used until the punishment for life or body takes place. In this sense, placing the person in a place that cannot be escaped could mean prison. The dungeon used in ancient times, on the other hand, was a punishment place where the punishment for the body was realized in addition to the deprivation of the criminal's liberty. The first practices of punishing the criminal by depriving him of his liberty have emerged in Europe. Imprisonment has become widespread as a method of punishment in the future, and even replaced other punishment tools and methods. The use of prisons for punishment alone has brought the controversy over whether it is a punishment method that can be the counterpart of crime, as in retaliation or body punishment.

In the Ottoman State, punishments were directed towards life and body until the 19th century, depending on the dominant understanding and practices. The fact that the Ottoman Empire followed Europe in many fields, especially military issues, showed itself in the field of law. Therefore, Ottoman punishment understanding and practices started to change as they were in Europe. In this change, besides taking Europe as an example, human rights understanding or some diplomatic obligations are also effective. In 1858, the Ottoman Penal Code was prepared with the effect of the French Penal Code. With this law, the Ottoman Empire got closer to the West in terms of punishment and execution. These and similar developments have contributed to the fact that prisons have become a penal institution in the Ottoman State. At the end of the 19th century, the Ottoman Empire tried to spread prisons to provincial centers and sanjak and district. In the early 20th century, prisons were opened in many district centers. In addition to the male prisons, women's prisons were opened according to the needs.

The Ottoman Empire experienced economic problems especially in the late 19th century. These problems continued increasingly with the effect of wars in the early 20th century. These problems were also reflected in prisons, and sometimes it was difficult to cover expenses such as repair and maintenance of prisons, wages of the officers, and the essential needs of prisoners. Therefore, the physical condition and health conditions of many Ottoman prisons have deteriorated. Gerede Prison, which is the subject of the study, was also affected by the conditions of the period as an Ottoman prison. Problems such as economic difficulties, difficulties in finding officers, and inconvenience of prison conditions for human life are also valid for Gerede Prison. In addition, grants were sent to Sanjak Bolu to be given to Gerede Prison from the center. However, events such as keeping grants, deducting them or not giving them at all have deepened the existing problems.

The sources of the study are the current literature on prison and Ottoman prisons with the records of the Republic of Turkey Presidential Archives.

Keywords: *Ottoman, Gerede, Prison, Prisoner.*

Giriş

Habs kelimesi Arapça (h.b.s) fiilinin mastarı olup bir şeyden dolayı tutmak, menetmek ve alkoymak gibi anlamlara gelir¹. Kelimenin diğer Arapça türevleri ise “mahbes, mahbûs ve habîs”tir². Hapishane anlamında kullanılan ve yine Arapça (s.c.n) kökünden gelen sicc de zindana veya hapse atılmak anlamlarında kullanılmıştır³. Sicc kelimesinin hapishane anlamında kullanıldığı durumlarda hapishane görevlisine “seccân”, makûma ise “secîn” veya “mescûn” denilmiştir⁴. Habs, Türkçede bir kişi ya da nesnenin bir yerde alıkonularak salıverilmemesi anlamında kullanılmıştır⁵. Kavram Kâmûs-ı Türkî’de de suçlunun cezalandırma niyetiyle veya davası görülünceye kadar kaçmaması için bir yerde tutulması mahbese atılması şeklinde açıklanmıştır.⁶ Hukuk açısından ise süresi üç günden yirmi yıla kadar değişen hürriyeti bağlayıcı ceza türlerinden biri olarak ifade edilir. Habs kavramı İslam hukukunda da yer bulmuş ve suçlunun bir mahalde tutulması şeklinde açıklanmıştır⁷. Hapishane kelimesi ise Arapça habs ve Farsça hane kelimelerinin birleşimi ile oluşmuş ve cezaevi anlamında kullanılmıştır⁸.

İlk örneklerine XVI. yüzyılda rastlanmakla birlikte cezalandırma maksadıyla hapishane kullanımının yerleşmeye başlaması XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte hapishane, ceza yasalarında bir ceza infaz yeri ve cezanın kendisi olarak yer almadan önce çeşitli şekillerde de olsa var olmuştur⁹. Ancak hapsedme ve hapishane bir ceza yöntemine dönüşmeden önce çoğunlukla soruşturma veya yargılama aşamasındaki tutukluluk veya bekleme dönemini ifade etmiştir. Dolayısıyla hapishane bu dönemde cezanın uygulandığı yer değildir ve gerçek ceza suçlunun bedeni üzerinde gerçekleşmektedir. Bu aşamada cezanın amacı suçlunun bedenine yönelen çeşitli ceza yöntemleriyle fiziki ve anlık olarak acı çekmesi aynı zamanda bunun toplum ve bireylere de ibret olmasıdır¹⁰. Hapishane ya da cezaevinin gelişimi ile ceza hukukunun gelişimi arasında sıkı bir bağ bulunur. Eski dönem ceza hukuklarında cezalar genelde tanrıların ve insanların intikamı olarak kabul edilmiştir. Bu yönüyle ceza, kamunun varlığını garanti altına alarak suçlunun bedenen acı çekmesi hatta yok edilmesi ve mağdurun zararının tazmin edilmesi amacını taşımıştır. Bu nedenle hürriyeti bağlayıcı ceza anlayışı yerleşinceye kadar ceza insan bedenine veya hayatına yönelik olmuştur. Hapsedme bir ceza olarak kullanılmadan önce suçlunun cezalandırılması amacıyla intikam, kısas ve yok etme şeklinde cezalar uygulanması insan bedenine çok ağır işkencelerin yapıldığı infazları ortaya çıkarmıştır¹¹. Ceza hukuklarında hürriyeti bağlayıcı cezalar döneminden önce cezanın hayata ve

1 Mehmet Zeki Uyanık, *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane*, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2015, s.30.

2 Metin Yılmaz, “İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.12, S.12-13, Samsun 2001, s.539-540.

3 Uyanık, a.g.t., s.30.

4 Yılmaz, “a.g.m.”, s.539-540.

5 Ferit Devlilioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları Ankara 1997, s.304.

6 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1996, s.539.

7 *Türk Hukuk Lûgati*, (haz. Türk Hukuk Kurumu), Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.116.

8 Ali Rıza Gönüllü, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, Yıl 2011, s.351.

9 Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 1992, s.289.

10 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.6-9.

11 Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*, (ed:E.Gürsoy Naskali-H. Oytun) Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s.4-5.

bedene yönelik olması bu evrede hapisane yerine kullanılan zindan veya mahbeslerin de fiziki açıdan sınırlı ve bezdirici bir yer olması sonucunu doğurmuştur. Böylece suçlunun bedenine eziyet edilerek cezasını çekmesi aynı zamanda uygulanan cebir ve şiddetle iradî teslimiyet göstermesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan kadim medeniyetlerde hapisaneden beklenen şey onun cehennemi temsil etmesidir. Bu amaca yönelik olarak suçluların genellikle yer altında, karanlık, havasız ve rutubetli mekânlarda tutuldukları anlaşılmaktadır¹².

Eski medeniyetlerde hapis yönteminin daha çok yerleşik hayatın ve devlet otoritesinin hâkim olduğu yer ve dönemlerde uygulandığı görülür. İbrani, Babil, Mısır, Yunan ve Roma dönemlerinde suçlu veya zanlıların ceza infazı maksadıyla güdülmeksizin hapisane benzeri yerlere konularak hürriyetlerinin kısıtlandığı görülür. Yine eski medeniyetlerden biri olan Sümer medeniyetinde de hapis cezalarına rastlanır. Urugakına Kanununa göre borç, hırsızlık ve insan öldürme gibi suçlardan dolayı hapis cezaları uygulanmıştır¹³. İslam devletlerinde de hapis yönteminin zaman zaman kullanıldığı görülür. Örneğin Hz. Ömer döneminde bir evin hapisane olarak kullanılması, Hz. Osman döneminde Dabi b. Haris isimli birinin hırsızlık suçu nedeniyle hapsedilmesi, Hz. Ali döneminde ise Nafi ve Muhayyis adıyla İslam döneminin ilk hapisanelerinin inşa ettirilmesi gibi örnekler rastlanmaktadır¹⁴. Emevi ve Abbasi dönemlerinde de hapisaneler kullanılmıştır. Ancak bu hapisaneler adaletiyle ünlü Halife Ömer Bin Abdülaziz dönemi dışında daha çok iktidar karşıtlarının tutulduğu dar, sağlık açısından elverişsiz ve işkence uygulanan mekânlar olmuştur¹⁵. Bununla birlikte İslam devletlerinde hapsin bir cezalandırma yöntemi olarak yerleşmediği görülür. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de dinî, ahlâkî ve hukukî anlamda yasak ve suçlarla ilgili tespitler yapılmış bunlara yönelik birtakım cezalar öngörülmüştür. Ancak hapis cezası belli bir suçun karşılığı olarak, hapisane ise cezanın infaz edildiği yer olarak belirlenmemiştir¹⁶. Bu bakımdan İslam medeniyetinde de çeşitli amaç ve şekillerle de olsa hapsedme vardır ancak hapis cezası yoktur¹⁷.

Hapsin bir cezalandırma aracı haline gelmesinde Batı toplumlarının öncülük ettiği görülür. İlk hapisanenin Avrupa'nın hangi şehrinde açıldığına dair belirsizlikler bulunmakla birlikte bazı kaynaklar 1555 yılında Londra'da bir hapisanenin varlığından söz etmektedir. Londra'dan sonra ise 1596 yılında Amsterdam'da modern anlamda hapisaneye rastlanır¹⁸. Daha sonra sırasıyla Bremen'de 1608, Antwerp'te 1613, Lyon ve Madrid'te 1622 ve Stockholm'de 1624 yılında hapisaneler kurulmuştur. Ancak Avrupa hapisaneleri 1780-1865 yılları arasında düzenli hale gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise ilk defa 1773 yılında hapisaneye rastlanır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Connecticut, New Jersey, Ohio ve Michigan gibi Amerika'nın pek çok eyaletinde hapisaneler yaygınlaşmıştır¹⁹.

Hapisanenin modern dönemin bir ürünü olarak hayata ve bedene yönelik cezaların yerini almasında cezalandırma anlayışında yaşanan dönüşüm etkili olmuştur. Buna bağlı

12 Yıldız, a.g.e., s.6-9.

13 Uyanık, a.g.t., s.31-32; Demirbaş, "a.g.m.", s.5.

14 Ali Bardakoğlu, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul 1997, s.54-55.

15 Gizem Parlakoğlu, *II. Abdülhamit Dönemi Hapisanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2018, s.5.

16 Bardakoğlu, "a.g.m." s.54-55.

17 Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapisaneleri*, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Doktora Tezi, Aralık 2012, s.8.

18 Nurgül Bozkurt, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapisanesinin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.21, Bahar 2012, s.262.

19 Özgür Yıldız, "Osmanlı Hapisaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapisanesi Örneği", *Gazi Akademik Bakış*, C.9, S.17, Kış 2015, s.92.

olarak hapis cezası ile suçlunun hem ıslah edilmesi hem de cezasını çekmesi amaçlanmıştır. İslah amacına yönelik olarak Hıristiyan geleneğinde manastıra kapanmanın rahipleri manen yücelteceği ve kötülükten arındıracağı inancı hapsin en uygun ve etkili cezalandırma aracı olacağı beklentisini oluşturmuştur²⁰. Ayrıca eskiden beri uygulanan cezalar nihai olarak idamla sonuçlanmakta fakat öncesinde suçlunun bedenine yönelik bir azap ve işkence uygulanmaktaydı. Kamuya açık ve halkın gözü önünde yapılan, adeta bir seyirlik haline gelen işkence ve idamlar halkın ibret almasını sağlayabildiği gibi suçlunun da son olarak öfkesini kusmasına ve aklından geçenleri söylemesine neden olabilmekteydi. Böyle hallerde idamı izleyen halkın suçlunun yanında yer alması sonucu bile ortaya çıkabilmekte ve bu durum cezayı veren taraf yani devlet açısından sakıncalar doğurmaktaydı. Modern devlet bu sakınca nedeniyle infazın şeklini değiştirerek amacın devamını sağlamaya çalışmıştır. Muhtemelen idam edilmekle suçlunun azaptan kurtulduğu ve özgürleştiği düşünülmüştür ki bedeni hapsedmek suretiyle cezanın devamlılığı sağlanmak istenmiştir²¹. Hapishane bu yönüyle suçlunun hem cezasını çektiği hem de ıslah edilerek yeniden topluma kazandırılmaya çalışıldığı yer olmuştur. Nihayet bir cezalandırma aracı olarak hapishane XIX. ve XX. yüzyıllarda yaygınlık kazanmış ve hemen hemen bütün suçlar için kullanılabilir hale gelmiştir²².

Hapishaneler Osmanlı Devleti'nde de İslam hukuku anlayışında olduğu şekliyle yani zanlının ya da suçlunun geçici olarak bekletildiği mekânlar olarak var olmuştur. Ancak Avrupa'da ortaya çıkan anlayış ve uygulamaların etkisiyle giderek suçlunun cezasını çektiği ve ıslah edildiği yerler haline gelmiştir.

A. Osmanlı Devleti'nde Hapishaneler

Hapishane, okul, hastane vb. kurumlar devletin içinde bulunduğu durumu yansıttıklarından incelenmekte olan dönemin anlaşılması açısından önemli ipuçları sunarlar. Öyle ki bu tür kurumlarda yaşanan olumsuzluklar ve bu olumsuzlukların giderilmesi yönünde ortaya koyulan çözümler söz konusu devletin ekonomik, sosyal ve siyasi durumu hakkında fikir verebilmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti için de geçerli olduğundan Osmanlı hapishanelerinin XX. yüzyıl başlarındaki yapısı devletin bu dönemdeki durumunu anlamaya yardımcıdır²³.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarına kadar cezalar genellikle had, kısas, diyet, ta'zir, para cezası, kürek cezası, kalebentlik cezası, prangaya vurulma, sürgün, iple asılma veya çuval içinde denize bırakılma gibi hayata veya bedene yönelik cezalar şeklinde uygulanmıştır²⁴. Cezaların bu şekilde infaz edilmesi ve hapsin sürekli olarak ve sırf cezalandırma niyetiyle kullanılmamasından dolayı mahkûmlar düzenli bir şekilde hapishane veya cezaevi gibi sabit bir yerde tutulmamışlardır²⁵. Osmanlı Devleti'nde hapishane öncesinde suçlular genelde zindan veya mahbes olarak ifade edilen yerlerde çoğunlukla geçici surette tutulmuşlardır. Bu bakımdan mahbes, tutuklunun yalnızca kaçmasını engelleyecek herhangi bir yer olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla bir ev, mescit ya da tomruk, pranga, zincir gibi tutulan kişinin kaçmasını engelleyecek her şey mahbesi

20 Bardakoğlu, "a.g.m.", s.63.

21 Abdurrahman Saygılı, "Mikro İktidarın Bir Fiziği: Hapishane", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2004, C. 53, S.2, s. 180.

22 Bardakoğlu, a.g.m., s.63.

23 Naci Şahin, "20. Yüzyıl Başlarında (H.1329-M.1913/H.1338-1922) Yılları Arasında Afyonkarahisar'da Hapishaneler (Hapishanelerde İyileştirme Çalışmaları)", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 5 (2015), s.23.

24 Bozkurt, "a.g.m.", s.262.

25 Şahin, "a.g.m.", s.23.

ifade edebilir²⁶. Bu noktada hapisanenin ilkel şekli olarak görülebilecek olan zindan da karanlığı ifade eden bir mekân olarak suçluların bekletildikleri yerlerden biri olmuştur. Yedikule, Baba Cafer ve Tersane gibi Osmanlı Devleti'nin meşhur zindanları havasız, ışık almayan, dar ve insan sağlığı için elverişsiz mekânlardır. Zaman zaman Avrupalı diplomatların eleştirilerine neden olan ve islah edilmeleri istenen İstanbul zindanları 1831 yılına kadar varlığını sürdürmüştür²⁷.

Osmanlı Devleti'nde de XIX. yüzyıldan itibaren zindan ve mahbes anlayışından hapisane anlayışına yani bedeni ceza anlayışından bireyin hürriyetinin kısıtlanarak cezalandırılması ve islah edilerek topluma kazandırılması anlayışına geçilmeye başlamıştır²⁸. Bu geçiş hukuk, adalet ve ceza anlayışı bakımından köklü bir dönüşümün ifadesidir. Bu dönüşümün gerçekleşmesinde Tanzimat dönemi önemli bir aşamayı ifade eder. Bu dönemde batılılaşma düşüncesinin benimsenmesi ve kurumsallaşma noktasında batıdaki uygulamaların örnek alınması belirleyici olmuştur. Tanzimat döneminden itibaren devlet yönetiminde yapılan düzenlemeler adli sisteme de yansımış, bir ceza araç ve yöntemi olarak hapisanelerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak Osmanlı ceza sisteminde değişiklikler yapılmış, zindan ve mahbes anlayışı yerine modern anlamda hapisane anlayışının benimsenmesi noktasında somut adımlar atılmıştır²⁹. Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı kanunları gerek şekil gerekse içerik bakımından batılı norm ve zihniyetler çerçevesinde şekillenmeye başlamış ve ceza kanunları da bundan etkilenmiştir. Ceza kanunlarının hazırlanmasında başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin ceza kanunları örnek alınmıştır. Bunun bir yansıması olarak 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nda suçlar "*cinayet, cünha ve kabahat*" şeklinde sınıflandırılmıştır³⁰. Gerek 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu gerekse Tanzimat döneminde hazırlanan diğer ceza kanunları hapis cezasının Osmanlı Devleti'nde yaygın bir ceza yöntemi haline gelmesinde ve Osmanlı ceza hukukunda yer edinmesinde etkili olmuştur³¹. Osmanlı Devleti'nde bedene ve hayata yönelik cezaların yerini hürriyeti bağlayıcı cezaların almasıyla hapisanelerin önemi de artmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde mevcut hapisanelerin durumlarının iyileştirilmesini ve yeni hapisanelerin inşa edilmesini gerektirmiştir.

Hapisane şartlarının iyileştirilmesi veya yenilerinin yapılması yönünde atılan adımlarda ihtiyaçlar kadar Avrupa Devletlerinin diplomatik baskıları da etkili olmuştur³². Osmanlı makamlarını hapisaneler konusunda en fazla eleştiren ve konuyu takip edenlerden biri, İngiliz Elçisi Sir Stratford Canning olmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti, Mösyö Gordon isimli bir İngiliz binbaşının danışmanlığından yararlanma yoluna gitmiştir. Mösyö Gordon'un 1858 yılında hazırlamış olduğu raporda zanlı ve mahkûmların ayrı yerlerde tutulması, zanlıların modern yöntemlerle sorgulanmaları, koşulların haddinden fazla dolu olmaması, kadın mahkûmlar için ayrı hapisaneler yapılması, mahkûmların insani ve sağlıklı şartlarda

26 Tahir Bilirli, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapisaneleri: Yozgat Örneği", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Kış 2018, 13/2, s.73.

27 Cihat Tanış, "Osmanlı Devleti'nde Hapisane Islahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.57, Haziran 2018, s.142.

28 Saadet Tekin-Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapisane Sorunu", *ÇTTAD*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s. 188.

29 Sevcan Öztürk, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2014, s.68.

30 Mehmet Boynukalın, "Suç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s.454.

31 Mücahit Özçelik, "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapisanelerinin Durumu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, Sayı 14, Güz 2011, s.18.

32 Özçelik, "a.g.m.", s.18-19.

bulundurulmaları gibi hususlar belirtilmiştir³³. Ayrıca Osmanlı mahbes ve hapishaneleri diğer yabancı ülkelerin elçi ve konsoloslarının ziyaretlerine açılarak yapılması gereken hususlar tespit edilmiştir. 1878 Berlin Kongresinin ardından Osmanlı hapishanelerinde Ermeni, Makedon, Bulgar gibi gayrimüslim unsurlara mensup siyasi suçluların sayılarının hızla artması Batılıların hapishaneler konusunda daha fazla baskı yapmalarına neden olmuştur. Söz konusu kontrollerde yabancı temsilciler Osmanlı Devleti makamlarına özellikle gayrimüslimlerin durumlarının çok kötü olduğunu bildirmişler ve derhal gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir³⁴. Bu durum hapishanelerin şartlarının iyileştirilmesine yönelik çabaları arttırmış ve kadınlara yönelik hapishaneler veya hapishanelerde kadınlara mahsus bölümler de bu dönemde oluşturulmaya başlamıştır. 1880 yılında hapishaneler Adliye Nezareti yerine Dahiliye Nezareti'ne bağlanmış ve aynı tarihte 97 maddeden oluşan “*Tevkifhaneler ve Hapishaneler Nizamnamesi*” hazırlanmıştır. Nizamnameyle Osmanlı hapishaneleri belli bir düzen ve statüye kavuşturulmak istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde hapishanelerin yaygınlaştırılmasına da bu dönemde öncelik verilmiştir³⁵. Söz konusu nizamnamenin adından da anlaşılacağı üzere bu dönemde hapishanelerin yanı sıra yaygınlaşmaya başlayan kurumlardan biri de tevkifhaneler yani tutukeverlerdir. Nizamnameye göre hapishaneler belli bir suçtan dolayı ceza almış olanlara yani mahkûmlara, tevkifhaneler ise sorgusu ya da yargılaması devam eden tutuklulara yani mevküflara ayrılmıştır³⁶.

XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin pek çok vilayet, sancak ve kaza merkezinde hapishaneler oluşturulmuştur. Fakat hapishanelerin geneli bakımsız ve sağlıksız bir halde kalmıştır. Bu dönemde yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri sorunlar hapishaneler konusunda gerçekleştirilmeye çalışılan reformların uygulanmasını geciktirmiş veya tamamen imkânsız hale getirmiştir³⁷. Gerede Hapishanesinde de dönemin şartlarından kaynaklanan sıkıntılara rastlanır.

B. Gerede Hapishanesi

Kayıtlarda “Gerede Hapishanesi”³⁸ olarak isimlendirilmiş olan hapishane Bolu Sancağına bağlı kaza hapishanelerinden biridir. Bolu Sancağında Gerede dışında Ereğli, Bartın, Göynük, Zonguldak, Devrek ve Mudurnu kazalarında da hapishaneler bulunmaktadır. Tanzimat öncesinde hapishane olarak yerel yöneticilerin konaklarının alt katları kullanılırken Tanzimat dönemiyle birlikte hapishaneler hükümet konaklarının bodrum katlarına taşınmıştır³⁹. XX. yüzyıl başlarında Gerede’de hem erkeklere hem de kadınlara mahsus hapishane mevcuttur. Erkek hapishanesinin Tanzimat sonrası gelişmelere uygun olarak Gerede Hükümet Konağının alt katında bulunduğu, kadınlara mahsus hapishanesinin ise hükümet konağından ayrı ve kiralık bir binadan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.

1. Gerede Hapishanesinin Fiziki Durumu

Gerede erkek ve kadın hapishaneleri ayrı yerlerde bulunduğundan her iki hapishanesinin özellikleri ve içinde buldukları durumun ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak bu konuda elde edilen bilgilerin daha çok erkek hapishanesine ait olduğu görülür.

33 Parlakoğlu, a.g.t., s.24.

34 Saadet Tekin, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 29, S. 47, 2010, s.90.

35 Özçelik, “a.g.m.”, s.18-19.

36 Gönüllü, “a.g.m.”, s.352.

37 Tekin- Özkes, “a.g.m.”, s.188.

38 BOA, DH.MB.HPS., 152-35.

39 Recep Arslan, “20. Yüzyılın Başlarında Devrek Hapishanesi”, *Turkish Studies: Historical Analysis*, Yıl 14, S.4, Ankara, 2019, s.740.

Kadınlara mahsus hapisane hakkındaki bilgiler söz konusu hapisanenin hükümet konağı altında bulunmadığı ve kadın hapisanesi olarak kiralık bir binanın kullanılmakta olduğunu göstermektedir⁴⁰.

Erkek hapisanesi ise devlet malı olup Gerede Hükümet Konağının altında bulunan iki odalı bir yerdir. Dolayısıyla kendisine ait bir arazisi bulunmamaktadır. Alan olarak ise 30 arşın (yaklaşık 20 metre) uzunluğa ve 10 arşın (yaklaşık 7 metre) genişliğe sahiptir⁴¹. Bununla birlikte Gerede Hükümet Konağının hapisane olarak kullanılan bu kısmı yarısına kadar toprak tabakasına gömülmüştür. Dolayısıyla hemen hemen hiç hava ve ışık almamaktadır. Ayrıca söz konusu hapisanenin kuzey cephesinde yine toprağa gömülü halde kâgir bir duvar mevcuttur. Bu duvarın toprağa gömülü halde bulunması son derece rutubetli bir hale gelmesine neden olmuştur. Söz konusu duvar, hapisane koşununun kuzey cephesinden hava ve ışık almasını engellemiş bu durum rutubetle birleştiğinde hapisanenin yaşam kalitesini olumsuz etkilemiştir⁴². Benzer olumsuz şartların yalnız Gerede Hapisanesine mahsus olmadığı, bölgede bulunan hapisanelerin fiziki durumlarının genelde kötü olduğu ve bu durumdan şikâyet edildiği görülür. Örneğin yine Bolu Sancağına bağlı Göynük Kaza Hapisanesinin de son derece harap durumda olduğu, hava ve ışık almadığı gibi sorunlardan bahsedilmiştir⁴³.

Fiziki açıdan Gerede Hapisanesinin de çok kapsamlı bir tamirata ihtiyaç duyduğu görülür. Bu bağlamda Bolu Sancağında Gerede Hapisanesinin de dahil olduğu kaza hapisanelerinin harap durumda olduğundan bahisle gerekli tamiratın yapılarak yaşanabilir hale getirilmesi için Bolu Mutasarrıflığı tarafından 1910 yılının Temmuz ayında ödenek talep edilmiştir. Ancak aradan bir yıl geçmesine rağmen talep edilen ödeneğin gelmemesi hem Gerede Hapisanesini hem de tamir ve bakıma muhtaç durumda olan diğer hapisaneleri zor durumda bırakmıştır⁴⁴. Tamirat ve bakım taleplerinin yanı sıra Bolu Mutasarrıflığının 1911 yılı başlarında Ereğli, Düzce, Göynük, Zonguldak ve Gerede kazaları hapisanelerinin yeniden inşa edilmesini talep ettiği de görülür⁴⁵. Bununla birlikte yeniden inşa talepleri çoğunlukla olumsuz karşılanmıştır. Bu bakımdan Bolu Mutasarrıflığı 1911 yılının inşaat mevsiminde söz konusu hapisanelerin tamir ve bakımlarının yapılabilmesi için uğraşmış ve gerekli ödeneğin içinde bulunulan yılın bütçesinden karşılanmasını talep etmiştir. 1915 yılına gelindiğinde ise Gerede Hapisanesi hakkında hazırlanan sul varakalarında hapisanenin tamirinin mümkün olmadığı ve yeniden yapılması gerektiği ifade edilmiştir⁴⁶.

2. Gerede Hapisanesinin Mali Durumu

Hapisanelerin mali durumu hapisane şartlarını doğrudan etkileyen bir konudur. Devlet, mahkûmu belli bir süre cezalandırmak üzere tutarken onun işe, barınma ve güvenlik gibi birtakım temel ihtiyaçlarını karşılamayı da kabul etmiş olmaktadır. Bu nedenle mahkûm veya mahkûmların yaşayabileceği bir standardı hapisanelerde tesis etmek durumundadır. Osmanlı Devleti'nde gerek İstanbul'da gerekse taşrada bulunan hapisanelerin ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli masraflar Maliye Nezareti tarafından karşılanmıştır. Bu anlamda en erken tarihli örnek 1861 yılına ait olup Kıla-i Erbaa

40 Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapisaneleri (1913-1914)*, Babialı Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.62.

41 BOA, DH.MB.HPS., 152-35.

42 BOA, DH.MB.HPS., 43-63.

43 BOA, DH.MB.HPS., 9-44.

44 BOA, DH.MB.HPS., 1-17.

45 BOA, DH.MB.HPS., 143-20.

46 BOA, DH.MB.HPS., 152-35.

Hapishanesi mahkûmlarının ekmek, kömür, zeytinyağı, kırtasiye ve telgraf hizmetleri gibi masraflarının karşılanması talep edilmiştir⁴⁷. Bu bakımdan Bolu Sancağı dahilinde bulunan hapishanelerin çeşitli masrafları için de yine nihai olarak Maliye Nezareti'ne başvurulmuştur. Gerede'de bulunan erkek ve kadın hapishanelerinin çeşitli nedenlerle, devlet malı olan binalardan şahıs malı olan ve aylık belli bir ücret karşılığında kiralanmış binalara nakledilmesi gerekmiştir. Bu yüzden kira bedelleri hapishanelerin önemli masraf kalemlerinden birisi olarak kabul edilebilir. Örneğin Gerede Kadın Hapishanesi olarak hükümet konağının arkasında bulunan bir bina kullanılmış ve buraya bir dönem aylık 50 kuruş ödenirken bina sahibinin isteği üzerine kira bedelinin 100 kuruşa kadar artırılması gerekmiştir. Kira bedelinin artırılmasında Gerede'de hapishane binası olarak kullanılacak daha uygun bir bina bulmanın zor olması etkilidir⁴⁸. Bunun yanı sıra Bolu Mutasarrıflığı, Gerede Erkek Hapishanesinin tamiratla yaşanabilir hale getirilemeyeceği düşüncesiyle Dahiliye Nezareti'nden, masrafı Belediye sandığından karşılanmak üzere aylık 150 kuruş kira ile uygun bir yer bulunup hapishanenin oraya taşınmasını talep etmiştir⁴⁹.

Hapishanelerin masraf kalemlerinden biri de görevlilere ödenen ücretlerdir. Gerede erkek ve kadın hapishanelerinin görevlilerine dair detaylı bilgiler bulunmamakla birlikte bir tane gardiyanının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte örneğin Ereğli Hapishanesinde de olduğu gibi gardiyan maaşları çok düşüktür. Aylık yüz kuruş gibi bir miktardan ibaret olan gardiyan maaşlarının azlığı nedeniyle hapishanelerde gardiyan olarak görev yapacak kimse bulunamaması söz konusudur. Bu dönemde bir amelinin eline günde yedi, sekiz hatta dokuz kuruş yevmiye geçmesi gardiyanlara ödenen ücretin son derece düşük seviyede olduğunu ve amele ücretleriyle bile kıyaslandığında arada uçurum olduğunu ortaya koymaktadır. Mevcut gelir dengesizliği bu mesleğe yönelik talebi de olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle işe yarar ve nitelikli kimselerin gardiyan olmak istemediklerinden şikâyet edilmiştir. En azından okuma yazma bilen namuslu ve gardiyanlık mesleğini gerektiği gibi yerine getirebilecek kimselerin yapmak istememesi nedeniyle bu görevi yapmak zorunda kalanlar, ya amelelik yapamayan ihtiyar ve sağlık sıkıntısı bulunan kişiler veya aciz, miskin kimselerden ibaret kalmıştır⁵⁰. Bu itibarla gardiyan maaşlarının artırılması zorunlu hale gelmiş ve Bolu Mutasarrıflığı maaşların artırılması talebinde bulunmuştur. Bu talebe göre sahil kazalarında bulunan hapishanelerdeki gardiyan maaşlarının iki yüz elliler kuruşa, diğer kaza hapishaneleri gardiyan maaşlarının ise iki yüz kuruşa çıkarılması istenmiştir. Ancak Dahiliye Nezareti bütçenin müsait olmaması nedeniyle yalnızca Gerede Hapishanesi gardiyanlık maaşının elli kuruş artırılmasını uygun bulmuştur⁵¹.

Hapishanelerin mali açıdan içinde bulunduğu durum zaman zaman yapılan teftişlere de yansımıştır. Mülkiye müfettişlerinden Ahmet Hilmi Bey tarafından 1918 yılında gerçekleştirilen teftişle Gerede Hapishanesi de dahil olmak üzere Bolu Sancağına bağlı kaza hapishanelerinin durumu ortaya konulmuştur. Hazırlanan raporda hapishanelere dağıtılmak üzere gönderilen paraların büyük bir kısmının sancak merkezinde tutularak kaza hapishanelerine çok az bir miktar gönderildiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla kaza hapishaneleri parasızlık nedeniyle eksiklerini tamamlayamaz hale gelmiştir. Ödeneklerin Bolu Sancağına bağlı olan ve içerisinde Gerede kadın ve erkek hapishanelerinin de

47 Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri", *Hapishane Kitabı*, (edt. E.Gürsoy Naskali-H. Oytun) Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s.163,167.

48 BOA, DH.MB.HPS., 46-25.

49 BOA, DH.MB.HPS., 43-63.

50 BOA, DH.MB.HPS., 87-28.

51 BOA, DH.MB.HPS., 89-64.

bulunduğu hapishanelere zamanında ulaştırılmaması gardiyanlar başta olmak üzere hapishane görevlerinin maaşlarının da ödenememesine veya geç ödenmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra hapishanelerin en önemli masraf kalemlerinden birisi olan kiralari da yine aynı sebeple ödenememiş veya geç ödenmiştir. Ahmet Hilmi Bey, Maliye Nezareti tarafından sancak merkezine gönderilen ödeneklerin kaza hapishanelerine ihtiyaçları nispetinde ve adil bir biçimde dağıtılmasının gereğini hatırlatmıştır. Söz konusu rapora istinaden Dahiliye Nezareti belirtilen eksik ve kusurların giderilmesini Bolu Mutasarrıflığına bildirmiştir⁵².

3. Gerede Hapishanesinin Sıhhi Şartları

Osmanlı hapishaneleri açısından fiziki ve mali durum kadar dikkat çeken hususlardan biri de hapishanelerin sıhhi şartlarıdır. Devletin, fiziki ve sıhhi şartlar noktasında en azından bazı hapishaneler için kendinden emin olduğu dönemler de olmuştur. Örneğin 1871 yılında Sultan Abdülaziz'in, yaptırmış olduğu hapishanenin mükemmel olduğunu düşündüğü hatta halkın ziyaretine bile açtığı görülmüştür. Buna karşılık özellikle XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında hapishanelerin durumunun genellikle olumsuzluklar içerdiği görülür. Bu bağlamda sıhhi şartların kötüleşmesi aynı zamanda fiziki ve mali durumun yetersizliğinden de kaynaklanmıştır. Dahiliye Nezareti tarafından Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayet, sancak ve kazalarında bulunan hapishanelerin sıhhi açıdan ne durumda olduğuna dair bir rapor hazırlanmıştır. Ortaya çıkan sonuç Osmanlı hapishanelerinin pek çoğunun sıhhi şartlarının kötü olduğunu koymuştur. Hapishanelerin yetersiz ve derme çatma binalardan ibaret oluşu, çok kalabalık olmaları ve bu nedenle mahkûmların kimi zaman oturma imkânı bile bulamamaları gibi hususlar zaman zaman hazırlanan teftiş raporlarına yansımıştır. Kalabalık hapishanelerde bulunanların başka hapishanelere nakledilmelerinin de sorunu çözmeyeceği çünkü hapishanelerin genel olarak benzer şartları taşıdığı düşüncesi hakimdir. Ayrıca hapishanelerin içinde bulunduğu elverişsiz ortamın, devletin itibarını zedelediği de dile getirilmiştir⁵³. Avrupa devletlerinin de hapishaneleri Osmanlı Devleti'ne yönelik diplomatik baskı aracı olarak kullandıkları görülür. Bu bağlamda konsoloslar veya çeşitli yabancı temsilciler Osmanlı hapishanelerini ziyaret etmişlerdir. Bir tür teftiş olarak kabul edilebilecek olan bu ziyaretler sonucunda özellikle gayrimüslimlerin durumlarından şikayete hapishanelerin ısınma, iâşe vb. hususlarda eksiklerinin olduğunu belirterek mahkûmların sağlığı için kalorifer sistemi kurulmasını bile talep etmişlerdir⁵⁴.

Sözü edilen teftişler haricinde hapishanelere gözlemci olarak ziyarette bulunan Osmanlı vatandaşları da olmuştur. Bunlardan biri de Gazeteci Ahmet Şeriftir. O, II. Meşrutiyetten yaklaşık bir yıl sonra Anadolu'yu gezmeye başlamış ve bu gezilerinde hapishaneleri de ziyaret etmiştir. Ahmet Şerif, izlenimlerini "*Anadolu'da Tanin*" başlığı altında Tanin Gazetesinde mektuplar şeklinde yayınlamıştır. Onun en azından gezip gördüğü hapishanelerden yola çıkarak anlatmış oldukları 1909 yılı dolaylarında Osmanlı hapishanelerinin durumunu ortaya koymaktadır. Ahmet Şerif, gezdiği hapishanelerden yola çıkarak hapishanelerin sefil ve pis bir manzara arz ettiğini ifade etmiştir. Ziyaret ettiği hapishanelerden birini anlatırken, hapishanede ilerledikçe pis ve iğrenç bir kokunun solunduğunu ve hapishanenin havasının bu pis koku ile bozulmuş olduğunu belirtir. Söz konusu hapishane havasız, ışiksiz, tavanı çökmüş, duvarları ve zemini parçalanmış, her tarafın rutubet içinde olduğu bir yerdir. Yazar, hapishanede kalan mahkûmları da ölü renginde yirmi, yirmi beş insan şeklinde anlatmaktadır. Bu ve benzeri manzaralar istisnaları

52 BOA, DH.MB.HPS., 79-9.

53 Sofuoğlu, "a.g.m.", s.165.

54 Tekin, "a.g.m.", s.90.

olmakla birlikte Osmanlı hapishanelerinin pek çoğunda karşılaşılan bir durumdur⁵⁵.

Gerede Hapishanesinin de Gazeteci Ahmet Şerif'in 1909 yılında anlattığı hapishane örneğiyle benzer tarafları vardır. Çünkü Gerede'de bulunan erkek hapishanesinin fiziki şartlarının hapishanede mahkûm veya tutuklu olarak bulunan kimselerin hayatlarını tehdit ettiği ve sağlık şartlarından tümüyle mahrum olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶. Bolu Merkez Tabibi Latif Bey tarafından 1914 yılının ortalarında hazırlanmış olan Gerede Hapishanesinin fiziki ve sıhhi durumuyla ilgili raporda, hapishanenin yaşama elverişli bir halde olmadığı ortaya koyulmuştur. Söz konusu rapora göre hükümet konağının bodrum katında ve yarisına kadar toprağa gömülü halde bulunan Gerede erkek hapishanesi hava ve ışıktan tamamen mahrum durumdadır. Ayrıca hapishanenin kuzey cephesinde bulunan duvardan akan katran şeklindeki sıvı, koğuşun tam altından geçmekte ve devamlı surette rutubete neden olmaktadır. Rutubet, yaşam alanının darlığı ve yeteri kadar temiz hava girişi olmaması gibi sebeplerle içeride çok kötü kokular oluşmuş, bu durum hapishanenin sağlık açısından zararlı bir yer haline gelmesine neden olmuştur. Raporu hazırlayan Bolu Merkez Tabibi Latif Bey, tutuklu veya mahkûmların sürekli olarak böyle kötü bir havayı teneffüs etmelerinin her türlü hastalığı doğurabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Hapishanede tutulmakta olan tutuklu veya mahkûmların yaralarının üç ay gibi uzun bir sürede bile iyileşmemesinden yola çıkarak belirtilen şartların ne derece vahim olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Belirtilen hususların yanı sıra mahkûmların temel gıdaları bile yeteri kadar alamamaları da sıhhi açıdan büyük bir tehdit durumundadır. Hapishanede bulunan mahkûmların psikolojilerinin de mevcut durumdan son derece olumsuz etkilendiği ortadadır. Latif Bey tarafından dile getirilen bu hususlar Gerede Hapishanesinin sıhhi durumunun son derece kötü olduğunu ve içinde bulunanların ruh ve beden sağlığını tehdit ettiğini ortaya koymaktadır. Zaten bu rapora istinaden Bolu Mutasarrıflığı, Dahiliye Nezareti'nden, masrafı Belediye Sandığından karşılanmak üzere kiralık bir yer bulunup hapishanenin oraya taşınmasını talep etmiştir⁵⁷.

Latif Beyin raporunda yer alan; *"İslah-ı nefis için tecziye edilmeleri lazım gelen bu biçarelerin hüsn-ü muhafazası..."*⁵⁸ şeklindeki ifadeleri, hapishane şartlarının, suçlu da olsa insan sağlığını tehdit etmemesi gerektiği düşüncesini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu ifade, hapishanelerin bu dönemde cezanın infaz edildiği yer olduğuna yani zindan aşamasının geçildiğine de işaret etmektedir. *"İslah-ı nefis için tecziye edilmesi..."* ifadesi ise hapishanenin yalnızca suçlunun cezasını çektiği yer değil aynı zamanda topluma kazandırılmaya çalışıldığı yer olarak anlaşıldığını da göstermektedir⁵⁹.

Mart 1919 dolaylarında yapılmış olan yoklama sırasında Gerede Hapishane ve Tutukevinin de muayene edildiği anlaşılmaktadır. Bu muayene sonucunda hapishane ve tutukevinde temizlik ve düzenin yolunda olduğu ve yemeklerin de düzenli olarak verildiği belirtilmiştir. Bu bilgidan yola çıkılarak şartların bu dönemde kısmen de olsa iyileştirilmiş olduğu düşünülebilir⁶⁰.

55 Ufuk Adak, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, S.15.

56 BOA, DH.MB.HPS., 152-35.

57 BOA, DH.MB.HPS., 43-63.

58 BOA, DH.MB.HPS., 43-63.

59 BOA, DH.MB.HPS., 43-63.

60 BOA, DH.MB.HPS.M., 38-53.

4. Gerede Hapishanesinde Bulunan Tutuklu ve Mahkûmlar

Gerede’de bulunan kadın ve erkek hapishanelerine ait olup çeşitli dönemlerde tanzim edilmiş olan yoklama cetvelleri mevcuttur. Bu dönemde hapishanelere ait yoklama cetvellerinin hazırlanması konusunda geçerli olan uygulama doğrultusunda Gerede Kazasında bulunan hapishanelere ait yoklama cetvelleri de senenin her dört ayı sonunda ilgili hapishane tarafından tanzim edilip en hızlı şekilde Dahiliye Nezareti’ne gönderilmiştir. Bu doğrultuda hazırlanmış olan yoklama cetvellerinin bir kısmı tablolar halinde bir kısmı ise yalnızca rakam belirtmek suretiyle kaleme alınmıştır. Tespit edilebilen on kadar belgenin bazılarında yoklamaya dair bilginin kaydedilmediği de görülmüştür. Söz konusu yoklama cetvelleri tarih sırasına göre aşağıda belirtilmiştir. Buna göre Gerede Kazasında bulunan hapishanelere ait en erken tarihli yoklama cetvelinin Rumi 1325 yılı Kanun-ı Evvel ayına yani Aralık 1909 tarihine ait olduğu görülür. Söz konusu yoklama cetveli Bolu Sancağına bağlı kazalarda bulunan hapishanelerdeki mahkûm sayılarını belirtmekte olup bu tarihte Gerede Hapishanesinde 1 adet mahkûm bulunduğu kaydedilmiştir. Bir sonraki yoklama cetveli ise 1912 yılına ait olup aşağıdaki tabloda belirtildiği şekildedir.

Tablo 1: Bolu Sancağı Gerede Kazası hapishanelerinde mevcut tutuklu ve mahkûmların miktarını gösteren 1328/1912 senesi yoklama/istatistik cetveli⁶¹.

Cünha ve Kabahat		Cinayet		Tutuklu ve Zanlıların Toplamı		Cünha ve Kabahat		Cinayet		Mahkûmların Toplamı	
Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
-	7	-	-	-	7	-	8	-	-	-	8

Gerede Kazası hapishanelerinde belirtilen tarihte mevcut olan tutuklu ve mahkûmların sayısı yukarıda belirtildiği üzere toplamda 8 mahkûm ve 7 tutukludur. İlgili belgede Bolu Sancağına bağlı diğer kaza hapishanelerine ait mahkûm ve tutuklu sayıları da belirtilmiştir. Bunların tamamına çalışmada yer verilmemiş olmakla birlikte bu dönemde yine Bolu Sancağına bağlı olan Bartın Kazasında bulunan hapishanenin mahkûm ve tutuklu sayısı örnek teşkil etmesi açısından dikkate değerdir.

Tablo 2: Bolu Sancağı Bartın Kazası hapishanelerinde mevcut tutuklu ve mahkûmların miktarını gösteren 1328/1912 senesi yoklama/istatistik cetveli⁶².

Cünha ve Kabahat		Cinayet		Tutuklu ve Zanlıların Toplamı		Cünha ve Kabahat		Cinayet		Mahkûmların Toplamı	
Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
-	14	1	92	1	106	-	23	1	53	1	76

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere Gerede ve Bartın’da bulunan kadın ve erkek hapishanelerindeki mahkûm ve tutuklu sayıları arasında büyük fark vardır.

Bir sonraki yoklama ise Aralık 1914 tarihidir. Söz konusu yoklamada mahkûm ve tutuklu ayırımı yapılmamış ve yalnızca “*Mevcut Mahpusinin Adedi*” ifadesi kullanılmıştır. Tablo haline getirilmeksizin belirtilen yoklamaya göre Gerede Hapishanesinde 329 senesi Kanun-ı Evvelinin birinci günü yani 14 Aralık 1914’te bulunanların sayısı; Erkek: 46, Kadın: 11, Toplam 57 kişidir.

61 BOA, DH.MB.HPS., 147-73.

62 BOA, DH.MB.HPS., 147-73.

XX. Yüzyıl Başlarında Gerede Hapishanesi

Gerede Hapishanesinin Birinci Dünya Savaşı başlarında yani 1914 yılı Haziran ve Teşrin-i Sani aylarında hazırlanmış olan ve aşağıda tablo halinde belirtilen iki adet yoklama cetveli mevcuttur.

Tablo 3: Gerede Kaza Hapishanesinin 1914 Haziran ayına ait yoklama cetveli⁶³

Gerede Kaza Hapishanesinin 1 Haziran 1330 / 14 Haziran 1914 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli							
Tutukluların Miktarı			Mahkûmların Miktarı				Suçun Çeşidi
Toplam	Kadın	Erkek	Açıklama	Toplam	Kadın	Erkek	
12	1	11		-	-	-	Cinayet
27	3	24		71	5	66	Cünha
-	-	-		18	-	18	Kabahat
39	4	35		89	5	84	Toplam

Tablo 4: Gerede Kaza Hapishanesinin 1914 Kasım ayına ait yoklama cetveli.⁶⁴

Gerede Kaza Hapishanesinin 3 Teşrin-i Sani 1330 / 16 Kasım 1914 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli							
Tutukluların Miktarı			Suçun Çeşidi	Mahkûmların Miktarı			Suçun Çeşidi
Toplam	Kadın	Erkek		Açıklama	Toplam	Kadın	
4	-	4	Cinayet		-	-	Cinayet
44	-	44	Cünha		31	6	25
-	-	-	Kabahat		18	3	15
48	-	48	Toplam		49	9	40

1915 yılına ait olarak da iki adet yoklama cetveli mevcuttur. Bunlardan ilki Nisan ayına ikincisi ise Temmuz ayına ait olup aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 5: Bolu ve mülhakatı hapishanelerinin 1331/1915 yılı birinci ve ikinci dörder aylık yoklama cetvelleri⁶⁵.

Gerede Kaza Hapishanesinin 1 Nisan 1331/Nisan 1915 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli.							
Tutukluların Miktarı			Mahkûmların Miktarı				Suçun Çeşidi
Toplam	Kadın	Erkek	Açıklama	Toplam	Kadın	Erkek	
6	-	6		-	-	-	Cinayet
				4	1	3	Cünha
				-	-	-	Kabahat
				4	1	3	Toplam

Gerede Kaza Hapishanesinin 1 Temmuz 1331/Temmuz 1915 Tarihli Yoklama Cetveli.							
Tutukluların Miktarı			Mahkûmların Miktarı				Suçun Çeşidi
Toplam	Kadın	Erkek	Açıklama	Toplam	Kadın	Erkek	
				-	-	-	Cinayet
				1	-	1	Cünha
				-	-	-	Kabahat
				1	-	1	Toplam

63 BOA, DH.MB.HPS.M., 15-25.

64 BOA, DH.MB.HPS.M., 18-13.

65 BOA, DH.MB.HPS., 156-74.

Yukarıda yer alan tablolarda 1914 ve 1915 yılları ortalarında Gerede Hapishanesinde bulunan tutuklu ve mahkûmların miktarı belirtilmiştir. 1914 yılında söz konusu hapishanede 89 adet mahkûm ve 39 adet tutuklu bulunurken 1915 yılında tutuklu ve mahkûm sayıları tek haneli rakamlara düşmüştür. Söz konusu yoklama cetvellerinde ceza veya tutulma sürelerine ait herhangi bir detay bulunmadığından hapishanenin adeta boşalmış olması net olarak açıklanamaz. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın 1915 yılı ortalarında şiddetlenmesinin mahkûm ve tutuklu sayısının ani düşüşünü etkilemiş olduğu düşünülebilir. 1915 yılından sonra Gerede Hapishanesinin tespit edilebilen ilk yoklama cetveli 1917 yılına aittir.

Tablo 6: Gerede Hapishanesinin 10 Mart 1333/10 Mart 1917 tarihli yoklama cetveli⁶⁶.

İsim ve Adresleri	Yaşı	Suçun Çeşidi	Mahkûmiyet Süreleri
Gerede	21	Hırsızlık	12 ay
Dörtdivan	38	Hırsızlık	12 ay
Kadılar Köyü	18	Hırsızlık	6 ay
Dörtdivan	23	Karı Kaldırmak	8 ay
Gerede'nin Köyü	65	Darp	1 ay
Dörtdivan	45	Darp	20 gün
Gerede'nin Köyü	15	Darp	15 gün
Dörtdivan	18	Hırsızlık	1 Sene
Dörtdivan	18	Hırsızlık	1 Sene

Gerede Hapishanesinin yoklama cetvelleri 1919 yılında da alınmaya devam etmiştir.

Tablo 7: Gerede Hapishanesinin 1335 Mart /1919 Mart ayına ait yoklama cetvelidir⁶⁷.

	Açıklama	Mart Ayında Mevcut Mahpuslar	Mart Ayı Sonuna Kadar Mevcut Mahpuslar	Bugün	Belirtilen Ayın Sonuna Kadar Mahkûmlar ve Genel Af İle Tahliye Edilenler	Ay Sonunda Mevcut Mahkûmlar
Cinayetle Tutuklu	Erkek	2	3	5	3	2
	Kadın	-	-	-	-	-
Cünha ve Kabahatle Mahkûm	Erkek	4	11	15	15	-
	Kadın	2	-	2	2	-
Borçtan dolayı Mahkûm	Erkek	-	-	-	-	-
	Kadın	-	-	-	-	-
	Toplam	8	14	22	20	2

66 BOA, DH.MB.HPS., 117-27.

67 BOA, DH.MB.HPS.M., 38-53.

Tablo 8: Gerede Hapishanesinin 1335 Mart sonu/1919 Mart sonu yoklama cetveli⁶⁸.

Tutuklunun Durumunun Ne Aşamada ve Hangi Dairede Olduğu									
Açıklama	Toplam	İstinaf Dairesi		Heyet-i İthamiye/ Savcılık		Cünha Mahkemesi		Cinayet Mahkemesi	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
13 Kanun-ı Sani 1335	1	-	-	-	1				
10 Mart	1	-	1	-	-				
Toplam	2								

Söz konusu cetvelde gösterildiği üzere Gerede Kazası tutukevinde 1335 Mart/1919 Mart ayı sonunda iki şahsın tutuklu bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Avrupa'da XVI. yüzyıl sonlarında ilk örneklerine rastlanan modern hapishane anlayışı Osmanlı Devleti'nde de yaygınlık kazanmıştır. Tanzimat döneminde batı düşünce ve uygulamaları pek çok alanı olduğu gibi Osmanlı hukuk, adalet, suç ve ceza konularını da etkilemiştir. Böylece bedene yönelen kısas, sürgün, pranga, tomruğa vurulma, kalebentlik gibi cezalarla para cezası gibi mali cezalar yerine hapis cezaları yaygınlık kazanmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın son çeyreği Osmanlıların bir ceza infaz aracı olarak hapishaneyi etkin olarak kullanmaya başladıkları bir dönemi ifade etmektedir. Bu nedenle mevcut hapishanelerin fiziki ve sıhhi şartlarının iyileştirilmeye çalışılmasının yanı sıra yeni ve modern hapishanelerin inşa edilmeye çalışıldığı da görülür. Bu bağlamda özellikle 1880'lerden sonra Osmanlı Devleti'nin her vilayet, sancak ve kaza merkezinde hapishaneler açmaya çalışması söz konusudur. Kadın hapishanelerinin de aynı dönemde açılmaya başlaması hapishanenin kurumsallaştığına ve cezalandırma anlayışı olarak Osmanlı dünyasına yerleşmekte olduğuna işaret etmektedir.

Buna karşılık çalışmanın konusunu teşkil eden XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başları Osmanlı Devleti'nin siyasal, sosyal, ekonomik ve askerî sorunlarının artarak devam ettiği bir dönemdir. İçeride yaşanan siyasi çatışmalar, Avrupa devletlerinin diplomatik baskıları, ekonomik krizler ve kaybedilen savaşlar bu dönemin temel karakterini ifade etmektedir. Sözü edilen olumsuzluklardan Osmanlı hapishanelerinin etkilenmemesi düşünülemez.

Bu bağlamda Gerede Hapishanesinin de dönemin sorun ve sıkıntılarında etkilenmiş olduğu görülür. Söz konusu hapishaneyle ilgili olarak Osmanlı taşrasında mevcut pek çok hapishanede olduğu gibi birtakım teftişler yapılmış, sual varakaları hazırlanmış ve hapishanenin durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Gerçekleştirilen teftişlerde ve hazırlanan sual varakalarında kadın hapishanesiyle ilgili olarak hapishanenin erkek hapishanesinden ayrı ve kiralık olarak kullanılan bir binadan ibaret olduğu dışında pek fazla bilgiye yer verilmediği görülür. Yani fiziki şartlarının nasıl olduğu, hava, güneş veya rutubet sıkıntısı olup olmadığı gibi soruları kadın hapishanesi açısından cevaplamamızı sağlayan bilgilere sahip değiliz. Ancak erkek hapishanesi için bu durum geçerli değildir ve hapishanenin fiziki, mali ve sıhhi durumu gibi konularda bilgi edinmek mümkündür. Söz konusu bilgiler ışığında Gerede Hapishanesinin kapasitesinin yetersiz, sıhhi durumunun kötü ve fiziki açıdan sıkıntılı olduğu görülür. Bunun yanı sıra hapishanenin bir kısmının toprak içinde

68 BOA, DH.MB.HPS.M., 38-53.

olduğu, hava ve güneş almadığı, kuzey cephesinde bir duvar bulunduğu ve bu duvarın da etkisiyle çok fazla rutubet oluştuğu anlaşılmaktadır. Yapılan teftişlerde de dile getirilen olumsuz şartların hapisanede tutulan mahkûmların ruh ve beden sağlıklarını olumsuz etkilediği ortadadır. Bolu Merkez Tabibi Latif Beyin, Gerede hapisanesinde bulunan mahkûmların yaralarının bile aylarca iyileşmediği yönündeki ifadesi durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır. Belirtilen bu hususlar Osmanlı Devleti'nin tutuklu ve mahkûmların asgari yaşam gerekliliklerini Gerede hapisanesi ölçeğinde gerçekleştiremediği şeklinde değerlendirilebilir. Bolu merkezinde bulunan taşra idarecilerinin kaza hapisanelerinin ihtiyaçları için gönderilen ödenekleri Gerede'ye göndermemeleri veya eksik ya da geç göndermeleri gibi sorunlar da hapisanenin durumunun kötüleşmesine neden olmuştur. Çünkü ödenek yetersizliği tutuklu veya mahkûmların temizlikten gıdaya kadar pek çok zaruri ihtiyacının karşılanamaması veya bu konuda yetersiz kalınması sonucunu doğurmuştur. Eksikliklerden biri de başta gardiyanlar olmak üzere görevlilerdir ki maaşlarının yeterli olmadığı sıkça belirtilmiş ve Gerede Hapisanesinde de gardiyan sıkıntısı eksik olmamıştır. Bu nedenle mevcut gardiyanın maaşının artırılması için özel bir çaba sarf edildiği görülür.

Osmanlı Devleti'nin bütün XIX. yüzyıl boyunca içinde bulunduğu buhranlar XX. yüzyıl başlarında da artarak devam etmiştir. Osmanlı hapisanelerinin ve özelde de Gerede Hapisanesinin bu durumdan etkilendiği ve bunun hapisanede bulunan tutuklu ve mahkûmlara da yansıdığı hatta mahkûmların yaşamlarını tehdit ettiği görülür. Hapishane açmak suretiyle zanlı veya suçlu bireylerin devletin koyduğu yasalar gereğince hürriyetlerinden mahrum edilmek suretiyle tutulmaları devlete de sorumluluklar yüklemiştir. Hapisanede bulunan bireylerin hayatlarını devam ettirmelerini sağlayacak gıda ile fiziki ve sıhhi şartların sağlanması devletin sorumluluğundadır. Bu sorumluluğun gereği olarak Osmanlı devlet adamlarının Gerede Hapisanesi de dahil olmak üzere Osmanlı hapisanelerinin durumunu anlamaya ve yetersizlikleri gidererek olumsuzlukları önlemeye yönelik çabaları söz konusudur. Ancak bu çabaların Gerede Hapisanesindeki yetersiz ve olumsuz şartları tümüyle ortadan kaldırdığı söylenemez.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB.HPS.)

BOA, DH.MB.HPS., 147-73; BOA, DH.MB.HPS., 87-28; BOA, DH.MB.HPS., 1-17; BOA, DH.MB.HPS., 117-27; BOA, DH.MB.HPS., 143-20; BOA, DH.MB.HPS., 152-35; BOA, DH.MB.HPS., 156-74; BOA, DH.MB.HPS., 43-63; BOA, DH.MB.HPS., 46-25; BOA, DH.MB.HPS., 79-9; BOA, DH.MB.HPS., 89-64; BOA, DH.MB.HPS., 9-44.

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH.MB.HPS.M.)

BOA, DH.MB.HPS.M., 18-13; BOA, DH.MB.HPS.M., 38-53; BOA, DH.MB.HPS.M., 15-25.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Adak, Ufuk (2006), *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Arslan, Recep (2019), "20. Yüzyılın Başlarında Devrek Hapishanesi", *Turkish Studies: Historical Analysis*, Ankara: Yıl 14, S.4, s.735-748.

Bardakoğlu, Ali (1997), "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: C.16, s.54-64.

Bilirli, Tahir (Kış 2018), "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/2, s.71-96.

- Boynukalın, Mehmet (2009), "Suç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul. C. 37, s.453-457.
- Bozkurt, Nurgül (2012), "XX.Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.21, Bahar, s.261-277.
- Demirbaş, Timur (2010), "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, (ed:E.Gürsoy Naskali-H. Oytun) Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.3-41.
- Demirkol, Kurtuluş (2012), *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Demiryürek, Halim (2019), *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, İstanbul: Babiali Kültür Yayınları.
- Devllioğlu, Ferit (1997), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Foucault, Michel (1992), *Hapishanenin Doğuşu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- Gönüllü, Ali Rıza (2011), "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s.349-392.
- Özçelik, Mücahit (2011), "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, Sayı 14, s.16-39.
- Öztürk, Sevcan (2014), *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Parlakoğlu, Gizem (2018), *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, T.C. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Saygılı, Abdurrahman (2004), "Mikro İktidarın Bir Fiziği: Hapishane", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 53, S.2, s.177-196.
- Sofuoğlu, Ebubekir (2010), "Osmanlı Hapishanesinde İslah ve Firar Teşebbüsleri", *Hapishane Kitabı*, (edt. E.Gürsoy Naskali-H. Oytun) Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s.163-172.
- Şahin, Naci (2015), "20. Yüzyıl Başlarında (H.1329-M.1913/H.1338-1922) Yılları Arasında Afyonkarahisar'da Hapishaneler (Hapishanelerde İyileştirme Çalışmaları)", *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C.5, s.21-45.
- Şemseddin Sami (1996), *Kâmûs-ı Türkî*, 7. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tanış, Cihat (Haziran 2018), "Osmanlı Devleti'nde Hapishane İslahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.57, s.141-146.
- Tekin Saadet - Özkes, Sevilay (2008), "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *ÇTTAD*, VII/16-17, s.187-201.
- Tekin, Saadet (2010), "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 29, S. 47, s.83-102.
- Türk Hukuk Lûgatı* (1991), (haz. Türk Hukuk Kurumu), Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Uyanık, Mehmet Zeki (2015), *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane*, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Yıldız, Gültekin (2012), *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Yıldız, Özgür (2015), "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", *Gazi Akademik Bakış*, C.9, S.17, s.91-111.
- Yılmaz, Metin (2001), "İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.12, S.12-13, s.539-581.